

Коваль І. І.,
аспірант кафедри німецької філології
Київського національного лінгвістичного університету

ЛЕКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ЯДРОВИХ ЛЕКСЕМ КОНЦЕПТУ SCHÖNHEIT

Анотація. Стаття присвячена дослідженню лексичної сполучуваності, що є одним з основних аспектів концептуального аналізу. У роботі проведено аналіз найбільш частотного оточення прикметника *schön* та іменника *Schönheit*, які є ядровими лексемами концепту SCHÖNHEIT, а також визначено семи, які найчастіше актуалізуються в зазначених словосполученнях.

Ключові слова: концепт, сема, комбінаторна семасіологія, сполучувальні потенції, закон семантичного узгодження.

Постановка проблеми. Краса в повсякденному розумінні є тим, що викликає захоплення, прагнення чимось милуватися. Цей концепт є одним із основних емоційно-чуттєвих ментальних утворень, він пов'язаний з інстинктивним розумінням прекрасного й наявними канонами краси. Тобто інстинктивною в розумінні краси є загальнолюдська частина концепту SCHÖNHEIT, а раціонально-оцінна характеристика предметів, явищ, подій і якостей становить етнокультурну частину концепту SCHÖNHEIT. Будучи абстрактним поняттям, концепт SCHÖNHEIT у мовній свідомості пов'язується з предметом, якому дається естетична оцінність. Ми виходимо з того, що існують як предмети, естетична характеристика яких складає їх базову частину, так і предмети, які в колективній свідомості не пов'язані з можливістю встановлення естетичної оцінності. Для визначення характеристик естетичної оцінності в німецькій лінгвокультурі необхідно встановити, які предмети (у широкому значенні) викликають естетичну реакцію як одну з найперших. Для встановлення такої типології застосовується аналіз сполучуваності слів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження лексичної сполучуваності є одним з основних аспектів концептуального аналізу. Аналіз найбільш частотного оточення прикметника *schön* та іменника *Schönheit* як ядрових лексем концепту SCHÖNHEIT дає можливість встановлення тих змістових компонентів концепту, які з тих чи інших причин не зафіксовані в словниках, що дає змогу встановити лінгвокультурологічні особливості концепту.

Сполучення лексем, що здійснюється в потоці мовлення, є взаємозалежним зі значенням і лежить в його основі, оскільки є найважливішим власне мовним показником значення [1, с. 29]. Одним із правил лексичної сполучуваності є закон семантичного узгодження (термін Л. та В. Вунджеймерів), який зводиться до такого: для того, щоб два слова утворили сполучення, вони повинні мати, окрім розрізнавальних сем, одну спільну сему. Функцію об'єднання слів у сполучення може виконувати будь-яка сема, що повторюється [2, с. 53].

Оскільки слово реалізує своє лексичне значення в складі синтаксичних одиниць [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9] і є не лише структурним, але й смисловим елементом, у реченні слова перестають існувати як окремі лексичні одиниці, а вступають у предика-

тивні відношення для утворення смислового цілого. Тому через лексичне значення, яке виражається за допомогою слів-розповсюджувачів у процесі створення висловлювання, через семний склад слова і його лексико-семантичні варіанти можна встановити зміст концепту, сформованого у свідомості певної лінгвокультури [1, с. 29].

В основі комбінаторної семасіології лежить поняття синтагматики, тобто лінійні зв'язки слова, його сполучуваність, контекст. Між значеннями слова та його сполучуваністю існує тісний зв'язок. Значенням слова зумовлюється його сполучуваність, а розширення чи зміна сполучуваності слова (вживання слова в незвичайних контекстах) призводить до зміни його значення [10].

Однією з найважливіших властивостей лексичних одиниць є валентність, тобто здатність вступати у взаємні зв'язки як на рівні лексем, так і на рівні сем [11, с. 128]. Тобто це можливість сполучення мовних одиниць у мовленні, закладена в самій системі мови. На мовленнєвому рівні проявляється сполучуваність слів, відбувається реалізація валентності слова. Під час розмежування валентності й сполучуваності враховується дихотомія мови й мовлення: валентність – явище мови; сполучуваність – явище мовлення, актуалізована в мовленні валентність. Валентність є однією з найважливіших структурних характеристик лексичних одиниць: вона фіксує сполучуваність лексичної одиниці з іншими й усю її дистрибуцію, тобто сукупність усіх сполучень (оточень, контекстів), у яких ця одиниця функціонує [12, с. 5].

Метою статті є дослідження найбільш частотного оточення прикметника *schön* та іменника *Schönheit*.

Поставлена мета визначає завдання статті:

- визначити лексичні одиниці, які найчастіше корелюють із прикметником *schön* та іменником *Schönheit*;
- встановити, які семи актуалізуються в таких словосполученнях.

Виклад основного матеріалу. Прикметник *schön* та іменник *Schönheit* належать до слів із найбільшою частотністю. Так, у Мангеймському корпусі німецької мови зафіксовано 6 583 413 випадків уживання прикметника *schön* і 436 838 випадків уживання іменника *Schönheit* (для порівняння: *glücklich* – 1 557 731 посилання, *Glück* – 2 623 648 посилань; *freundlich* – 873 659 посилань, *Freundschaft* – 491 619 посилань).

Аналіз лексичних одиниць, які найчастіше корелюють із прикметником *schön*, згідно з даними корпусу DWDS, дає змогу встановити, які семи актуалізуються в тих чи інших словосполученнях. Отже, згідно з результатами дослідження, можна окреслити 4 тенденції.

1. Актуалізація семи прикметника *schön* «*positiv auf das ästhetische Empfinden wirkend; von vollendeter Gestalt*». Прикметник *schön* актуалізує зазначену сему найчастіше з лексемами *die Frau* (9360 прикладів у DWDS), *das Mädchen* (1730

у якості означення, а також із лексемою *die Frauen* (286) у якості предикативу, тобто відбувається об'єктивація краси людини, наприклад: «*Sie ist eine schöne Frau, und ihre Schönheit machte sie zu ihrem Beruf: Waris Dirie ist Fotomodell, und mit ihrem schlanken Körper und den glatten, klaren Gesichtszügen gehört sie zu den international begehrten Top-Modellen*» [МК: Süddeutsche Zeitung, 14.01.2000 p.].

У сполученні прикметника *schön* та іменника *Schein* (2448 прикладів) реалізуються інтегральні семи «*positiv auf das ästhetische Empfinden wirkend; von vollendeter Gestalt*» та «*äußerer Eindruck*» відповідно, наприклад: «*Stollen, Lebkuchen, Mandelhörnchen – gerade jetzt in der Vorweihnachtszeit sind die Theken der Bäckereien prall gefüllt. Doch der schöne Schein der Weihnachtsleckereien trägt: In ihrem Kerngeschäft mit Brot und Brötchen haben die Bäcker zu kämpfen*» [МК: Nordkurier, 13.12.2013 p.].

Краса природи виражається в словосполученнях *schöne Aussicht* (2194 приклади), *Blick ist schön* (100) і *Landschaft ist schön* (84), в яких *schön* уживається як «*positiv auf das ästhetische Empfinden wirkend; von vollendeter Gestalt*», а *Aussicht* та *Landschaft* відповідно «*Sicht nach verschiedenen Seiten, ins Weite, in die Ferne*» та «*Gebiet der Erde, das sich durch charakteristische äußere Merkmale von anderen Gegenden unterscheidet*». Оскільки в семемах немає сем, які збігаються, в дію вступає допоміжне упорядкування – актуалізація потенційних сем, тобто акцентоване виокремлення в процесі мовного функціонування однієї з потенційних ознак слова під час одночасного перегрупування інших. Наприклад, згідно з даними *Stilwörterbuch Duden* іменник *Landschaft* поєднується з такими прикметниками: *herrlich, bezaubernd, malerisch, öd, düster, schwermütig, karg, gebirgig, steppenartig*, і семантичний зв'язок реалізується за однією з багатьох сполучувальних потенцій кожного із цих окремо взятих слів сем [13, с. 163].

Аналогічна сема прикметника *schön* актуалізується в словосполученнях *eine schöne Stadt* (3267 прикладів), *die Stadt ist schön* (226), *die schöne Welt* (2856), *die Welt ist schön* (410), *die schönen Künste* (2439), *das schöne Bild* (3375), *die Bilder sind schön* (162), *das Dorf ist schön* (208), *das Haus ist schön* (92), *Musik ist schön* (91), в яких реалізуються такі концептуальні ознаки краси, як краса архітектури та мистецтва, наприклад: «*Venedig ist eine besonders schöne Stadt und wir haben es uns gut gehen lassen: Neben dem Besuch bekannter Sehenswürdigkeiten war auch genug Zeit für Kaffeehausbesuche und Shopping*» [МК: Burgenländische Volkszeitung, 13.06.2013 p.].

2. Актуалізація семи прикметника *schön* «*klar, nicht trübe*». У частотних словосполученнях *der schöne Tag* (5294) і *der Tag ist schön* (130), *das schöne Wetter* (3839) і *das Wetter ist schön* (420) актуалізовано інтегральну сему прикметника *schön* «*klar, nicht trübe*» та інтегральні семи іменника *Tag* «*Zeitraum etwa zwischen Sonnenaufgang und Sonnenuntergang, zwischen Beginn der Morgendämmerung und Einbruch der Dunkelheit*», а також іменника *Wetter* «*Zustand der Atmosphäre zu einem bestimmten Zeitpunkt*», наприклад: «*Da gleich zwei Geburtstagskinder an Bord waren, sangen ihnen die anderen Bewohner ein Ständchen. Am Ziel angekommen, nutzten viele das schöne Wetter für eine Kaffeestunde auf der Terrasse, andere ließen sich die hausgemachten Torten im gemütlichen Cafe schmecken...*» [МК: Mannheimer Morgen, 18.04.2015 p.].

Оскільки у словосполученнях відсутні спільні семи, а також контрарні семи, такі смисли можна скласти [14, с. 137]. Од-

нак у словосполученнях *der schöne Tag* та *der Tag ist schön* прикметник *schön* може також репрезентувати сему «*angenehm*», наприклад: «*Kinder können hier Kinder sein, sie können noch spielen, sie können Dinge ausprobieren, sie können Velo fahren, Parcours laufen, malen, sich beschminken lassen ... Es soll einfach ein schöner Tag für die Kinder sein, damit sie so viel wie möglich erleben können*» [МК: Die Südschweiz, 28.06.2014 p.]. Аналогічна сема прикметника *schön* актуалізується в словосполученнях *die schönen Momente* (1544 прикладів) та *die Zeit ist schön* (136 прикладів).

3. Актуалізація семи прикметника *schön* «*angenehm*». Абстрактне розуміння краси реалізується в сполученні прикметника *schön* з іменником *das Gefühl* (1524) у ролі означення, а також з іменниками *das Leben* (1085), *das Fliegen* (689), *der Sieg* (119) у ролі предикатива. У цих словосполученнях відбувається актуалізація семи «*angenehm*», наприклад: «*Dieser Sieg ist schön und gut. Aber vielmehr zählt, dass wir einfach guten Fußball gespielt haben. Ich muss meiner Mannschaft ein dickes Lob aussprechen*» [МК: Niederösterreichische Nachrichten, 19.12.2007 p.].

У сполученні з іменником *das Wort*, яке є частотним і становить 3626 прикладів, актуалізується також потенційна сема прикметника *schön* «*schmeichlerisch*», «*leer*», наприклад: «*Nicht schöne Worte. Taten sind heute gefragt*» [МК: Die Südschweiz, 01.05.2014 p.].

Залежно від контексту в частотних сполученнях прикметника *schön* з іменниками *die Dinge* (2103) та *die Sache* (1548 прикладів вживання) відбувається актуалізація семи прикметника *schön* «*angenehm*» і семи синонімічних іменників *die Dinge* та *die Sache* «*nicht näher bezeichnete, als bekannt vorausgesetzte Angelegenheit oder Geschehen*», наприклад: «*Stundenlang im Stehen Zug fahren ist schon alleine keine schöne Sache. Mit Kindern ist es ein Horrortrip*» [МК: Die Zeit, 06.12.2010 p.]. В інших випадках у зазначеному словосполученні поєднуються відповідно семи «*positiv auf das ästhetische Empfinden wirkend; von vollendeter Gestalt*» та «*nicht näher bezeichneter Gegenstand*», наприклад: «*Es sind richtig schöne Sachen abgeben worden, bei denen es schade wäre, wenn sie irgendwann weggeworfen würden. So hast du die Gewissheit, dass dein lieb gewonnenes Kleidungsstück von jemand anderem in Zukunft getragen wird*» [МК: Die Zeit, 10.08.2009 p.].

4. Актуалізація семи прикметника *schön* «*gut*», «*anständig*». У сполученнях з іменником *das Buch* (1872) у ролі означення й іменниками *die Geschichte* (130), *der Fußball* (100) у ролі предикативу залежно від контексту *schön* може набувати значення *hochaktuell, gut, fesselnd, spannend* тощо, наприклад: «*In seinem ersten längeren Prosatext findet er [Thomas Schenk] zu einer eigenen, lakonischen Tonalität. In langen Parataxen, die mitunter an Max Frisch erinnern, lässt er die Welt seines unspektakulären Helden erstehen. Der ist ein Hypochonder und Bünzli. Wir verstehen, dass seine Freundin es nicht mit ihm aushält. Aber er wächst uns ans Herz. Ein kleines und stilles, präzises und sehr schönes Buch*» [МК: NZZ am Sonntag, 14.02.2010 p.].

Сема «*gut*», «*anständig*» реалізується також у словосполученнях *der schöne Name* (1746), *das schöne Beispiel* (1742) та *das schöne Geschenk* (1247), в яких розкривається потенційна сема «*passend*», наприклад: «*Als Serendipity-Prinzip definierte der amerikanische Soziologe Robert K. Merton vor fünfzig Jahren «die zufällige Entdeckung von wichtigen, nicht gesuchten Erkenntnissen durch einen theoretisch vorbereiteten Geist». Ein schönes Beispiel*

für dieses Prinzip ist etwa die Erfindung der Post-it-Klebezettel» [МК: Zeit Wissen, 20.09.2011 p.].

У частотному словосполученні *schöne Regelmäßigkeit* (1608) прикметник *schön* виражає ступінь вияву, інтенсивність ознаки, тобто надає іменнику *Regelmäßigkeit* градації, наприклад: «Bislang hat Silvester hier die *schöne Regelmäßigkeit* geherrscht: Seit einer gefühlten Ewigkeit haben die traditionsbewussten Motorbooty! – DJs im Molotow das Jahr ausgeläutet» [МК: Die Tageszeitung, 28.12.2013 p.].

У найбільш частотних сполученнях іменника *die Schönheit* з іншими лексемами згідно з даними DWDS простежуються дві основні тенденції:

1) актуалізація семи іменника *die Schönheit* «*schönes Aussehen*». Частотні словосполучення *weibliche Schönheit* (240 прикладів), *blonde Schönheit* (226) і *dunkelhaarige Schönheit* (80), *Schönheit des Körpers* (102) і *Schönheit des Gesichts* (34) відображають різні критерії краси людини, а саме: жіноча краса, красиве волосся (світле чи темне), красиве тіло та красиве обличчя, наприклад: «In Japan ist die *Kirschblüte* ein wichtiges Symbol, denn sie verkörpert den Anfang des Frühlings und steht für Aufbruch, Vergänglichkeit und die zerbrechliche *weibliche Schönheit*» [МК: Leipziger-Volkszeitung, 14.04.2014 p.].

2) актуалізація семи іменника *die Schönheit* «*etwas besonders Schönes*». У більшій частині найчастотніших словосполучень, кількість яких становить 35, актуалізується сема іменника *die Schönheit* «*etwas besonders Schönes*», причому в десяти словосполученнях ідеться про красу природи, ландшафтів і архітектури – *landschaftliche Schönheit* (494 прикладів), *Schönheit der Landschaft* (426), *Schönheit der Natur* (495), *Schönheit der Insel* (121), *architektonische Schönheit* (98), *Schönheit der Heimat* (81), *Schönheit des Ortes* (59), *Schönheit der Umgebung* (46), *Schönheit der Berge* (39), *Schönheit der Gegend* (32), *Schönheit der Küste* (31), наприклад: «Ist es die *landschaftliche Schönheit* des Lauerzensees, die prachtvoll eingebettete Insel Schwanau oder die heimelige Atmosphäre des Insel-Restaurants, die jedes Jahr viele Besucher auf die Insel lockt? wird im Text zur Vernissage vom letzten Samstag gefragt» [МК: Neue Luzerner Zeitung, 15.04.2013 p.].

Наступною групою найбільш частотних словосполучень є сполучення іменника *die Schönheit* із прикметниками *zeitlos* (163 приклади), *makellos* (159), *atemberaubend* (144), *strahlend* (134), *überwältigend* (100), *vollkommen* (88), *spröde* (85), *betörend* (78), *erhaben* (72), *unvergleichlich* (68), *überirdisch* (67), які виступають у ролі означення й описують неземну, ідеальну красу, а семантичний зв'язок реалізується за однією з багатьох сполучувальних потенцій кожного із цих окремо взятих слів, наприклад: «Es gibt Wissenswertes über Tibet und seine Bewohner, Spannendes über Lawinen und Wetterstürze, amüsante und emotionale Geschichten sowie wunderschöne Aufnahmen aus dem tibetischen Hochland und dem Himalaya. Lassen Sie sich 120 Minuten entführen in eine fremde Kultur und genießen sie die *atemberaubende Schönheit* des Landes aus Felsen, Eis und Schnee» [МК: Leipziger-Volkszeitung, 28.10.2014 p.].

Протилежним за змістом є словосполучення *schlichte Schönheit*, частотність якого становить 161 і в якому актуалізуються семи прикметника *schlicht* «*einfach*» та іменника *die Schönheit* «*etwas besonders Schönes*», наприклад: «Das englische Volkslied aus dem 15. Jahrhundert bestach durch seine *schlichte*

Schönheit in Wort und Melodie, abgerundet mit einem dezenten Gitarrenpart» [МК: Allgemeine Zeitung, 08.04.2015 p.].

Дивна, екзотична краса передається трьома сполученнями іменника *die Schönheit* і прикметників *herb* (167), *exotisch* (116), *bizarrr* (100), наприклад: «Jetzt hat die Orchidee einen Namen: Gräfin Sandra Bernadotte hat die *exotische Schönheit* mit Sekt getauft» [МК: Neue Westfälische, 02.03.2012 p.].

Інтегральну сему «*Ton*» мають іменники *die Musik* (115), *der Klang* (49), *die Melodie* (36), *der Ton* (31), які належать до таких, що найчастіше поєднуються з іменником *Schönheit*. Іменник *die Musik* має диференційну сему «*Tonkunst*», *die Melodie* – «*singbare, in sich geschlossene Tonfolge*», *der Klang* – «*Art, wie der Ton empfunden wird*», *der Ton* – «*hörbare Luftschwingung; Klang*», наприклад: «Ihn [Paulus Waldmann] fasziniere die *Schönheit der Orgel* und die *Schönheit der Musik*» [МК: Salzburger Nachrichten, 28.01.2014 p.].

Сема іменника *die Schönheit* «*etwas besonders Schönes*» реалізується також у сполученнях з іменниками *die Sprache* (166), *das Bild* (106), *die Form* (72), *die Schöpfung* (58) та *der Augenblick* (53), кожен з яких актуалізує потенційні семи іменника *die Schönheit*, наприклад: «Die *Schönheit des Augenblicks* einfach genießen zu können und sich in der Abgeschiedenheit einer fremden Person hinzugeben, die man vorher nie getroffen hat, das habe ich sofort aus meinem Leben wiedererkannt» [МК: Die Zeit, 05.06.2007 p.].

Висновки. Отже, структурування картини світу можливе за допомогою дослідження специфіки найчастотніших словосполучень із прикметником *schön* та іменником *Schönheit*, які репрезентують концепт SCHÖNHEIT, даючи змогу проаналізувати ментальний простір і встановити релевантні на синхронному зрізі ознаки краси. Найчастотніші семи вказують, які ознаки краси є найбільш релевантними. Так, найчастіше в словосполученнях актуалізується сема прикметника *schön* «*positiv auf das ästhetische Empfinden wirkend; von vollendeter Gestalt*» (51,8% словосполучень), наступною за частотністю є «*angenehm*» (28,3% словосполучень). У 13,6% словосполучень прикметник *schön* виявляє сему «*gut*», «*anständig*». Найменш частотною є сема «*klar, nicht trübe*», яка простежується в 6,3% словосполучень. Сема іменника *die Schönheit* «*schönes Aussehen*» простежується у 18,1% словосполучень, для 81,9% провідною семою є «*etwas besonders Schönes*», а семантичний зв'язок реалізується за однією з багатьох сполучувальних потенцій сем кожного окремо взятого слова. Перспективами подальших розвідок є дослідження словотвірного поля як форми мовної об'єктивації концепту SCHÖNHEIT.

Література:

1. Влавацкая М. Комбинаторная семасиология (семантика и сочетаемость слов) / М. Влавацкая // Мир науки, культуры, образования. – 2009. – Вып. 7(19). – С. 29–34.
2. Федоренко О. Закономерности лексичної сполучуваності слів / О. Федоренко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки. – 2013. – Кн. 3. – С. 53–55.
3. Апресян Ю. Избранные труды / Ю. Апресян. – М. : Языки русской культуры, 1995. – Т. 1 : Лексическая семантика (синонимические средства языка). – 464 с.
4. Виноградов В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / В. Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 312 с.
5. Гак В. К проблеме семантической синтагматики / В. Гак // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1972. – С. 367–395.

6. Никитин М. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / М. Никитин. – М. : Высшая школа, 1983. – 127 с.
7. Стернин И. Коммуникативное поведение в структуре национальной культуры / И. Стернин // Этнокультурная специфика языкового сознания. – 1996. – С. 97–112.
8. Супрун А. Лексика и вероятностный характер языка / А. Супрун // Проблемы лексикологии. – Минск : Изд-во БГУ, 1973. – С. 160–166.
9. Уфимцева А. Слово в лексико-семантической системе языка / А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 272 с.
10. Кочерган М. Вступ до мовознавства / М. Кочерган. – К. : Академія, 2014. – 368 с.
11. Ищенко Н. Потенциал словообразовательной валентности существительных современного немецкого языка / Н. Ищенко // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2013. – Вип. 35. – С. 128–131.
12. Денисенко З. Семантичне узгодження між компонентами словосполучення в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. кандидата філологічних наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / З. Денисенко. – Київ, 2005. – 20 с.
13. Денисенко З. Утворення словосполучень з адитивними смислами компонентів / З. Денисенко // Мовознавчий вісник. – 2013. – Вип. 16–17. – С. 160–168.
14. Денисенко З. Семантичне узгодження в словосполученні на рівні периферії денотативно-сигніфікативного макрокомпонента / З. Денисенко // Мовознавчий вісник. – 2016. – № 21. – С. 134–141.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. МК: Manheimer Korpus der deutschen Sprache (das Institut für Deutsche Sprache) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://cosmas2.ids-mannheim.de/cosmas2-web>.

Коваль И. И. Лексическая сочетаемость ядерных лексем концепта SCHÖNHEIT

Аннотация. Статья посвящена исследованию лексической сочетаемости, что является одним из основных аспектов концептуального анализа. В работе рассматривается наиболее частотное окружение ядерных лексем концепта SCHÖNHEIT – прилагательного *schön* и существительного *Schönheit*, а также определяются семы, которые наиболее часто актуализируются в указанных словосочетаниях.

Ключевые слова: концепт, сема, комбинаторная семасиология, потенции сочетаемости, закон семантического согласования.

Koval I. Word co-occurrence of core words of concept SCHÖNHEIT

Summary. In this article, the problem of word co-occurrence that is one of the main aspects of conceptional analysis is investigated. The research deals with the most frequent distribution of core word of the concept SCHÖNHEIT – adjective *schön* and substantive *Schönheit*. In addition, the semes that are the most frequent in these co-occurrences are distinguished.

Key words: concept, seme, combinatorial semasiology, the potency of word co-occurrence, law of semantic matching.